

Kiss Noémi

Gyimes

A CSÁNGÓK FALVAIBAN A KELETI-KÁRPÁTOKBAN

Pontosan húsz évvel ezelőtt jártam először a Gyimes völgyében, a csángók szórvány falvaiban. Egy egész nap és egész éjjel tartott a vonatút, holott a távolság néhány száz kilométer. Budapestről Debrecenbe még kényelmesen átizzadt, repedt, ragadós zöld műbőr ülésen utaztunk, aztán a román határtól állva mentünk Kolozsvárra néprajzos kollégámmal, Ilyés Zoltánnal. A kalauz akkoriban egy helyet több embernek is eladott, egészen

pontosan egy négytagú családnak és nekem ugyanoda szolt a feláras helyjegyünk. Így a kocsi telített, sárga toalettjének dőlve tartottam a „vágott” Erdélybe, amiről gyerekkoromban annyit halottam máramarosi nagyszüleimtől.

Befogtam az orrom. A csíki táj gyönyörű volt.

Csíkszeredától aztán a Moldvába vezető vasúton tettük meg az utolsó harminc kilométert. Gyimes közigazgatásilag Hargita (Gyimesfelsőlok – Lunca de Sus, Gyimesközéplak – Lunca de Jos) és Bákó (Bacău) megyéhez (Ghimeș-Făget) tartozik, a Tatros-folyó legfelső völgyzakasza szeli át. Önálló néprajzi és nyelvi tájegység. Határközeli elhelyezkedése miatt számos moldvai román kulturális hatás érte, ezért a Pogányhavas kistérségbe sorolódik. Soha nem volt szintiszta magyar forrás ez a vidék, vagyis semmiképpen nem úgy, mint ahogy minket az iskolában tanítottak, és ahogy ma a magyarországiak romantikus emlékezete tekint a vidékre – ha másért nem, ennek megtapasztalásáért volt számomra életbevágó ez a régi utazás, amit idén, 2018 nyarán felelevenítettem. Most, hogy újra eljutottam a Keleti-Kárpátok patakokkal szabdalts magasság legelőire, még erősebb az a benyomásom, hogy a Gyimest a hegyek, a legelők és a pásztori élet formálták, és nem akármilyen nemzeti hovatartozás, vagy netán az anyaországgal kapcsolatos bármilyen szokás, hagyomány vagy gazdasági kapcsolat – ma már amúgy is a gyimesi emberek többsége vendégmunkában Németországban dolgozik.

A moldvai és gyimesi csángókat naponta munkába és piacra szállító vonat a Moldvába vezető vonal. Igazi fapados vicinális, ma is ugyanúgy jár, mint húsz éve, vagy száz éve. Sorompóit emberi kéz kezeli, vasúti őrházai működnek, a sínek a folyóvölgyben a betonutat többször keresztezik, amelyen ma szekerek és kamionok kerülgetik egymást, néha meg a hatalmas kátyúkat, de ez Budapesten is pont úgy van. Tyúkokkal és kecskékkal zötyögtünk a patakok falvai mentén – cserébe szalonnát, puliszkát, sajtot és tojást reggeliztünk zsírpapírból a helyiekkel. Életem legfinomabb zsíros reggelije volt hajnali ötkor. Ezen a vonatúton hallottam először az élő csángó nyelvet, még hozzá annak moldvai magyar-román keverék változatát.

A csángók sokat nevetnek és állandóan beszélnek. Ha idegen vagy, gyanútlanul fürkésznek, kérdezetnek, viccelődnek vagy panaszkodnak, gyakran sírnak is, ha életük komolyabb, általában tragikus, halállal kapcsolatos történetét mesélik. Nem kell hozzá sok idő, hogy megnyíljanak. Később megtapasztaltam e szokimondóan gazdag beszéd gyökerét: a mondás, a közlés és a feldolgozás hajtja őket a kemény munkás hétköznapiakban. (A fakitermelés és a pásztorkodás rendkívül nehéz fizikai munka, a mai napig ez határozza meg a vidék mindennapjait.) Minden életmozzanatot,

napi történést reflektálnak. Hihetetlen kicsavart képi világgal, humorral és savanyú iróniával beszélnek el a körülöttük lévő tárgyi világot, érdekeiket, gondjaikat vagy morális ítéleteiket. (A kelet-magyarországi ózdi Hétes-telepen találkoztam korábban hasonló nyelvi gazdagsággal.)

Már akkor, ezen az első látogatáson megtanultam, ha nem válaszolsz egy csángónak, vagy nem figyelsz rá, nagy sértésnek számít. Híresek arról is, hogy nehezen engesztelődnek. Ételt és italt sem illik visszautasítania a vendégnek, aki Gyimesbe érkezik. Akkor sem, ha hányingerünk van, vagy tele vagyunk, mindent meg kell enni az utolsó falatig, mert rábeszélnek, a hálálkodás is fontos gesztus. Bárki – legyen az, egy nincstelen koldus, vagy idegen, anyaországi vendég – ha megérkezik Csíkba, azonnal befogadják, megvendégelik. Senki sem kószálhat itt egyedül (medvék, vad kutyák és szigorú pásztorkutyák között), segítenek rajta. Magastetős kunyhószerű faházaikat általában a férj építi fel a házasság után (két szoba és konyha), a családoknak esztenája van a hegyen, ahol állattartással foglalkoznak. Tavasztól, Szent György napjától az őszi Katalin napjáig az állatokkal felköltöznek a kajibához, és kalákában segítik egymást. Lovas szekéren közlekednek az otthonuk és legelők között, ami több tíz kilométer és több óra igen meredek út. Juhot, birkát, kecskét tartanak odafent és teheneket. Sajtkészítésből, az ordából és a gyapjából élnek egész évben. Ezek a tradicionális havasi legelők, parcellák szelik át ma is a gyimesi dombokat. A farkasok és a medvék miatt – akik igen elszaporodtak már Ceaușescu Romániájában és ma még inkább – nyolc-tíz vad juhászkutyát tartanak, akik éjjel-nappal őrzik a nyáját és az alvó juhászokat. Mikor felmentünk egy kajibához, hallottam a juhászok dallamos füttyögését, amivel több száz állatot képesek mozgatni. A fülnek igen jól csengő füttyöt román dalok és ritmusok kísérik, mert a juhászkodás itt is tradicionális regáti mesterség.

Füstös reggeli

Emlékszem, hogy kezdetben alig értettem pár szót. De mivel a napfelkeltével együtt cujkával (pálinka) kínáltak minket, a Moldvába tartó vonatút végére sok új „magyar” szót tanultam. Ezek részben persze román tárgyak voltak, vagy olyan régi, magyaros, még nyelvújításunk előtti szóvirágos kifejezések, hogy számomra rögtön Kádár Kata csángó balladáját jutatták eszembe. Azt a Katát, akit Gyulainé nem enged a fiának feleségül venni. Kata végül a „feneketlen” Szépvízi-víztározóban végzi, hogy aztán növényné változzon egy

katolikus oltáron, szerelmével együtt ott megbújjon. Kata végül megátkozva Gyulainét, bosszút áll anyósán. E meghatóan tragikus ballada, amit minden gyerek megtanul nálunk a kisiskolában kívülről, a szabad szerelemről szól. Ami persze a gyimesi csángóknál sem létezik ebben a formában, mégis a házasságuk igen különös intézmény. Mai napig a szülők döntenek el, ki kihez megy hozzá, és nem ritka a családon belüli unokatestvér-házasság sem. De a nők a házon belül igen nagy szabadságot élveznek, a legtöbben szeretőt tartanak, sőt, a házasságot együttéléssel is ki lehet próbálni. Kádár Kata balladája magába rejti e hegyi világba születette emberek elzárt és kemény, ám igen érzelmes és szabad életét, ami a mai napig fennmaradt. Ennek az életnek központi része a házasság, a születés és a halál. Erdélynek a határvidéke mély katolikus hitű (tele pogány élő hiedelmekkel, mint a tündér, boszorkány, a halott éltetése), ahol sem az ortodox, sem az amúgy igen elterjedt protestáns vallás nem tudott megtelepedni a faluközösségekben.

Miközben hajnalodik, leszállunk a gyimesi állomáson. A legelőkre napfelkeltére kihajtott állatok már kolompolnak, tavasz van. A hegyoldal virágai lassan kirajzolódnak a ködben, színesbe borítják a völgyet. A Tatros víz-zuhata nagy zajjal hordja a vizet és a szemetet a hegyekről. A kajibák és az esztenák melletti hegytető azonban még vastagon havas, a lucfenyők ágai is kifehéredtek a dértől. Főtt krumpli szaga lengi be a völgy menti kerteket, és

túrós puliszka. A kémények füstölögnek. Hirtelen azt lehet gondolni, a világ egyik legémelyítőbb helyén állunk – de ahogy felszáll a hajnali köd, nap-sütéses, fényes pompába bújik a völgy. Az emberek koromsötétben kezdik a napot, hajnali négytől dolgoznak, fejnek, főznek, sütnek, sajtot készítenek. A munkát egy fagyos és csípős reggelen szinte szagolni lehet a füst érdes-ségével együtt. Korán indulnak a lovas szekerek. Mennek a munkások a fűrészüzembe, itt a nők és a nyolc-tíz éves gyerekek is keményen dolgoznak, takarítanak, főznek, a lovat és a tyúkokat gondozzák.

Hidegség, temető és gyerekek

2018 nyarán megyek vissza újra Gyimesbe. Egy panzióban szállunk meg a Hidegségben. Azzal az elhatározással érkezem, hogy részt vehetek egy temetésen és megtapasztalom az itteni különös szokást, a halottsiratást. Temetés nem lesz, cserébe viszont megismerkedek Kata néniével.

Mikor kiderül, hogy elfogyott a szállásunkon a tojás, a háziasszonyunkkal átmegyünk tojásért Kata nénihez. Kata néni nyolcvanéves elmúlt, közvetlen a hidegségi temető mellett lakik. A férjét tíz éve temette el. Kálmán bácsi egyik csípős reggel fát rakott a tűzre, mikor a konyhában elesett, „én még aludtam a takaró alatt a szobában”. „Pár óra múlva meghalt, soha orvosnál

nem járt, a szíve vitte el.” „Soha semmi rosszat nem tett, miért hagyott egyedül, nagyon nehéz, azóta siratom, csak rá gondolok.”

Kata néni betessékel a konyhájába, lépkedünk a rongyszőnyegeken, mikor már meséli is a férje halálát. Megmutatja a tisztaszobát, és a másik nagy szobát, itt aludtak együtt, ma üres az ágy. Kint, a pajtában van egy százéves szövőszéke, amit a férje készített. Kata néni ma rongyszőnyeget készít, méterét 15 Lejért adja. Csángó háza két szoba és konyha, a szobák már csak az emléktárgyaknak vannak, és az unokák képeinek, elhunyt férje ruháinak, botjának, kalapjának, elnyűtt, öreg pulóverének. Kata néni a konyhájában él, ott van az ágya, katolikus naptárja és egy kis rádiója. Azt mondja, hiába keresem a sirató asszonyokat, kiutálták őket, csúfolták az új papok. Ma már nem vállalnak munkát.

Ezután felmegyünk a temetőbe. A temető egy dombon áll, fatemplommal és körbe sírokkal. Ha valaki a sirató asszonyokat keresi, ők már nincsenek sehol. Pedig a Hidegség híres volt a siratóiról.

A temető dombjának tetején egy kápolna áll; ha gyerek hal meg, piros keresztalját hordoznak, ha felnőtt, feketét, ha köztiszteletben álló, fehérét. A domb aljában vannak a gyereksírok, igen sok, ahogy lépkedünk fel a kápolnához, ott fekszenek a hat év alatt meghaltak. Mai napig, ha beteg egy kisgyerek, a hiedelem szerint nem jó, ha orvoshoz viszik, az orvost félelem övezi és ezer babona. Ahogy Kata néni mondja, a halottat sirató asszonyok,

akik hangosan, üvöltve bőgtek a halott távoztával gyászukban, eltűntek. Fontos, fizetett munka volt az övék, még pár évvel ezelőtt is meg lehetett rendelni a halottas házakhoz. Énekükkel elmondták a halott erényeit, megidéztek, elhúzták a távozását a túlvilágra. A siratás több napon át tartott. De az új papok és a magyarországi katolikus egyház túlzásnak tartotta a hangos, recitáló asszonyok néha igen szabados, szókimondó viselkedését. Az asszonyok ehhez idomultak, szégyellték munkájukat, és nem vállalták többé a siratás. Néma siratás van, elfojtva, titokban, és csak a kibeszélés maradt.

Ma mindenki otthon ravataloz, gyászol, és akárcsak Kata néni, unos-unatalan a férje életét, közös dolgaikat felmondva ismétli meg szomorúságát, úgy vigasztalódik, hogy szinte másról sem beszél, mint Kálmán bácsi haláláról. Dicséri, magasztalja, életre kelti az urát. Sosem mondja, hogy orvos kellett volna Csíkszeredából. Kálmán bácsi erős ember volt és soha életében nem volt semmi betegsége. Ezért teljesen értelmetlen a halála.

Másnap, miután bejárjuk Jávárdi-patakot, felmegyünk a vízeséshez és a kápolnához, közben megtudjuk, hogy hétvégén Magdolna-napi búcsú van és keresztalj-hordás. Így végül a recitáló siratásról sem maradok le, mert a Magdolna-napi misén a gyimesi asszonyok imádkozása a recitálást jelenti, több száz Üdvözlégy Máriát. Gyimesben a katolikus búcsú ma a legfontosabb turista látványosságok egyike, de szerencsére ide sokkal kevesebben jönnek, mint Csíksomlyóra, ezért jobban megelevenednek a szokások.

Turizmus

A gyimesi csángók települése a Székelyföldre egyszerre ezer szálon kötődő, ám attól sok tekintetben elszakadó mikrotájegység, amely a mai magyar köztudatban az utóbbi években már teljesen tiszta, „etnikus tájjá” stilizálódott. Sokszor a politikai romantika eszközei ki is használja, át is formálja a hegyvidéket. A gyimesi szoros lakossága nagyobb részben csíki székelyekből, kisebb részben pedig moldvai magyarokból és románokból származtatható le. Ma egyre több gyimesi csángó nyugati vagy magyarországi vendégmunkából, többnyire nehéz, fizikai munkából tartja fenn az itteni házat. A falvak boltjainak ajtaján számtalan címen lehet jelentkezni németországi fizikai munkára. Főleg takarítónak és építkezésekre keresnek itt munkásokat. Vagyis alacsony fizetéssel, nehéz robotolós munkára.

Időközben megjelent Gyimesben is a turizmus, mely megélhetést biztosít, de át is formálja a speciális csángó identitást, a csángó embereket saját életük eljátszására kényszeríti, vagy épp (mint a halottsiratós temetkezés, a nyári állattartás és a hegyi legelő) kiiktat belőle neki nem tetsző dolgokat. Bizonyos archaikus szokásokat kitakar, megvon vagy gúnyol – és csak a letisztult, szelektált formában vonja be őket a Nyugat-Európában ma már

elengedhetetlen és az Európai Unióban is elvárt identitásversenybe. A hátrányos helyzetet felmutató „elnyomottsági sorakozóba” – mely az egyes csoportok identitását helyezi a politika előterébe, igencsak jellemző a centrumbeli és magyarországi gondolkodására is. A csíksomlyói búcsú sorakozója is jó példa erre, néprajzosok mesélik, hogy a kerekasztal-hordozásnak szigorú sorrendjét például a budapesti Duna Televízió változtatta meg, kérésükre ma az „autentikus csángók” kiemelt helyre kerültek, és elől vonulnak fel a jeles eseményen, aminek milliós látogatottsága van. Ha a perifériákról valamit is kell gondolnunk, gyakran kizárólag saját vágyképeink, rendező elveinknek leszünk szemtanúi – míg az eredeti lakók csak nézői ennek, vagy épp szerepek eljátszására kényszerülnek, míg eredeti életformáikat egyik napról a másikra fel kell adniuk.

A gyimesi emberek gyerekeiket nem azért iskoláztatják, hogy nyugatra menjenek – ellentétben Románia vagy Ukrajna mai falusi, periférikus világával. Ma is nehéz iskolába terelni az itteni családok fiataljait, hisz a családoknak szüksége van minden dolgos kézre a hegyen az esztenák fenntartásában. Ilyés Zoltán néprajzkutató írt erről a kétezres években: „Az egyik legnagyobb, a kultúrtáji potenciált és sokféleséget csökkentő veszély a nyári

szállások, kalibák a társadalmi változásokkal és szabadidős értékpreferenciákkal történő feladása. Ennek következtében egyneműsödik a hasznosítás (kaszáló-erdő-legelő-szántó helyett kaszáló-erdő vagy legelő-erdő). A gyimesi településterület periférikus helyein a legelőgondozás és a kaszálás hiányában előretörő erdővel megszűnnek a hagyományos tájmintázatok” (A gyimesi kultúrtáji örökség megőrzésének és továbbfejlesztésének lehetőségei). Orbán Balázs már a korai Székelyföld leírásában is kitér rá a 19. század végén, hogy azt a fajta szabadságot és magányosságot, amit az itt élők zárt világa rejt, igen pozitív érzelmekkel fogadja be az utazó – mert az elmaradottságért kárpótol a csángók kifinomult világhoz való viszonya, a tájhoz, erdőhöz, legelőhöz. Ahogy megműveli a tájat és létrehozza hiedelemvilágát, élethez és a halálhoz való viszonyát, az minden más néptől különbözik. Ezek az emberek a nemzeti szocialista Romániában is egy-egy román csendőr jelenlétének kivételével ugyanúgy élték az életüket, mint a 18. században. Eszközeik és házaik, udvaraik alig-alig változtak. Román (Moldva, Havasalföld) és német (erdélyi szász), valamint erősen „magyar” kötődésű (a csángók által is „magyaroknak” nevezett székely környezetben) fennmaradtak ezek a különös, völgybe húzódott határvideki falvak. Most pedig épp a rájuk erőltetett „tisza, autentikus magyarság” felmutatása, és a globális turizmus tünteti el a különbözőségüket.

A szerző fényképeivel.

„MINDEN MÚLT A MÚLTUNK”

Ez a 7 éves Fortepan Online Fotóarchívum jelmondata.

Lapzártakor 108 959 fénykép.

Ingyenes, de előállítására nincs ingyen!

Támogatni a Fortepan honlapján levő *Donate* gomb segítségével

vagy a Summa Artium Fortepan számláján keresztül lehetséges:

16200010-10045820 (Magnet Bank)

www.fortepan.hu Minden támogatást köszön a Fortepan!

© Fortepan, Storymap.hu